

15

Ερευνητικά
Κείμενα

Ιούνιος 2020

Έτος Ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

imegsevee.gr

Συνεργατικοί
χώροι εργασίας:
χαρακτηριστικά,
τάσεις και
προτάσεις πολιτικής

Βασίλης Αυδίκος

Έτος Ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

**Συνεργατικοί
χώροι εργασίας:
χαρακτηριστικά, τάσεις
και προτάσεις πολιτικής**

Βασίλης Αυδίκος

IME ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων

Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας

Αριστοτέλους 46, 104 33 Αθήνα

Τηλ: 210 8846852, Φαξ: 210 884653

Email: info@imegsevee.gr

www.imegsevee.gr

Τίτλος: «Συνεργατικοί χώροι εργασίας: χαρακτηριστικά, τάσεις και προτάσεις πολιτικής»

Τύπος δημοσίευσης: Ερευνητικά Κείμενα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Χρονολογία δημοσίευσης: Ιούνιος 2020 Νο: 15/ 2020

Συγγραφέας: Βασίλης Αυδίκος

Σχεδιασμός εξωφύλλου: The Birthdays Design

Σελιδοποίηση: Γιάννης Μισεντζής

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αυδίκος Β. (2020), «Συνεργατικοί χώροι εργασίας: χαρακτηριστικά, τάσεις και προτάσεις πολιτικής», *Ερευνητικά Κείμενα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 15/2020*, Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, σσ. 32

Οι γνώμες που διατυπώνονται και τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται στο παρόν Ερευνητικό Κείμενο δεσμεύουν μόνο τους συντάκτες του και δεν αντικατοπτρίζουν κατ' ανάγκη τις επίσημες απόψεις του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ και της ΓΣΕΒΕΕ

Το παρόν ερευνητικό κείμενο εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Υποέργου 1: "Μηχανισμός μελέτης και ανάλυσης οικονομικού περιβάλλοντος λειτουργίας μικρομεσαίων επιχειρήσεων" της Πράξης "Παρεμβάσεις της ΓΣΕΒΕΕ για τη συστηματική παρακολούθηση και πρόγνωση αλλαγών του παραγωγικού και επιχειρηματικού περιβάλλοντος των μικρομεσαίων επιχειρήσεων" με κωδικό ΟΠΣ 5003864, του Επιχειρησιακού Προγράμματος Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία (ΕΠΑΝΕΚ)

Βιογραφικό συγγραφέα

Ο Βασίλης Αυδίκος είναι επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Κατέχει διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο του Sheffield και μεταπτυχιακό από το Πανεπιστήμιο του Strathclyde. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν την αστική και περιφερειακή ανάπτυξη και τις πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες. Έχει δημοσιεύσει ερευνητικά άρθρα σε διεθνή περιοδικά (European Urban and Regional Studies, City Culture and Society, Area, Territory Politics Governance etc). Είναι ο συγγραφέας δύο μονογραφιών και άλλων δύο συλλογικών τόμων, ενώ έχει συμμετάσχει σε πλήθος ερευνών ως επιστημονικός υπεύθυνος και ως ερευνητής.

 v.avdikos@panteion.gr

 https://www.researchgate.net/profile/Vasilis_Avdikos

 <https://www.linkedin.com/in/vasilis-avdikos-07467a28/>

Συνεργατικοί
χώροι εργασίας:
χαρακτηριστικά,
τάσεις και
προτάσεις
πολιτικής

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	10
Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις	10
Παράγοντες ώθησης και πλεονεκτήματα	12
Διάκριση δομών συνεργατικών χώρων	16
Coworking spaces	16
Living Labs	16
Fab Labs (Fabrication laboratories)/ Makerspaces	17
Hackerspaces	17
Κολεκτίβες εργασίας	18
Θερμοκοιτίδες-Εκκολαπτήρια (Incubators)	18
Επιταχυντές (Accelerators)	19
Δημιουργικοί Κόμβοι (Creative Hubs)	19
Διαχρονική εξέλιξη των συνεργατικών χώρων	20
Επιπτώσεις στην επιχειρηματικότητα και στην καινοτομία	20
Καλές πρακτικές	23
Νέες τάσεις	23
Προτάσεις πολιτικής για την υποστήριξη σχετικών πρωτοβουλιών	25
Επίλογος	26
Βιβλιογραφία	27

Εισαγωγή¹

Ο όρος συνεργατικοί χώροι εργασίας (collaborative workspaces) αναφέρεται στους νέους εναλλακτικούς εργασιακούς χώρους, που έχουν αναπτυχθεί την τελευταία δεκαετία, όπως οι χώροι coworking (συνεργατικοί χώροι), οι θερμοκοιτίδες (business incubators) και οι επιταχυντές νεοφυών επιχειρήσεων (accelerators), τα fab labs², hackerspaces, makerspaces, οι κολεκτίβες εργασίας, κ.λπ. Τα κύρια χαρακτηριστικά των συνεργατικών χώρων είναι ότι οι χρήστες τους μοιράζονται συγκεκριμένες αξίες όπως η ανοικτότητα και το μοίρασμα (δεδομένων, εμπειριών, τεχνογνωσίας, λογισμικού, λειτουργικού κόστους κ.λπ.), η πιθανότητα νέων συνεργασιών, μέσω τυχαίων συναντήσεων μεταξύ των χρηστών, ενώ φαίνεται πως η γεωγραφική εγγύτητα των χρηστών μπορεί να μειώσει το συναίσθημα της μοναξιάς, το οποίο είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των αυτοαπασχολούμενων και ελευθέρων επαγγελματιών των δημιουργικών και τεχνολογικών κλάδων. Οι συνεργατικοί χώροι έρχονται και ως απάντηση στην αυξανόμενη ένταση της επισφαλούς εργασίας, που είναι άλλο ένα γνώρισμα της αυτό-απασχόλησης και του ελεύθερου επαγγέλματος, ιδιαίτερα όταν αυτό αντικαθιστά την μισθωτή εργασία σε περιόδους οικονομικής ύφεσης.

Η εμφάνιση των συνεργατικών χώρων συνοδεύεται και είναι άρρηκτα δεμένη με την εμφάνιση της λεγόμενης «δημιουργικής τάξης» (Florida, 2002) και την διαδικασία ψηφιοποίησης της οικονομίας. Τα επόμενα τμήματα του σημειώματος περιγράφουν τις λειτουργίες των συνεργατικών χώρων, τα πλεονεκτήματα για τους εργαζομένους και τις επιχειρήσεις που επιλέγουν αυτούς τους χώρους καθώς και κάποιες νέες τάσεις στην ανάπτυξη των συνεργατικών χώρων στις πόλεις και στον αγροτικό χώρο. Τέλος, το σημείωμα προτείνει ορισμένες πολιτικές για την ανάπτυξη των συνεργατικών χώρων στην Ελλάδα.

Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις

Οι συνεργατικοί χώροι θεωρούνται ένα σχετικά νέο μόρφωμα το οποίο έκανε την εμφάνισή του τα τελευταία 15 χρόνια. Σαν έννοια πρωτοχρησιμοποιήθηκε το 1999 από

1 Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Λευτέρη Γαιτανίδη, υποψ. διδάκτορα του τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και την Βασιλική Μυρωνίδου, μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο ίδιο τμήμα για την συνεργασία τους στη διαδικασία συγγραφής του κειμένου.

2 Fabrication laboratories

τον Brad Neuberg, ο οποίος δημιούργησε τον πρώτο συνεργατικό χώρο (coworking space) στο Spiral Muse του San Francisco το 2005. Σχεδόν την ίδια περίοδο, το 2005 έχουμε την δημιουργία ενός ακόμη συνεργατικού χώρου στο Λονδίνο το The Hub (γνωστό τώρα ως Impact Hub) αλλά και το Jelly στην Νέα Υόρκη το 2006 με δημιουργούς τους Amit Gupta και Luke Crawford.

Μπορούμε να ορίσουμε τους συνεργατικούς χώρους ως φυσικούς χώρους, οι οποίοι προσφέρουν ανοιχτή πρόσβαση σε πόρους, όπως γραφειακό εξοπλισμό, μηχανήματα και πρωτότυπα εργαλεία και χαρακτηρίζονται από την κουλτούρα της διαφάνειας, της ανοικτότητας και της συνεργατικότητας όσον αναφορά την ανταλλαγή γνώσεων, δεξιοτήτων και εργαλείων (Cardevilla, 2018). Οι συνεργατικοί χώροι είναι κοινόχρηστοι χώροι εργασίας που χρησιμοποιούνται από επαγγελματίες με διαφορετικό υπόβαθρο γνώσεων, κυρίως από ελεύθερους επαγγελματίες αλλά και πολύ μικρές επιχειρήσεις, οι οποίοι εργάζονται στη βάση ποικίλων βαθμών εξειδίκευσης εντός του πλαισίου που ορίζει η βιομηχανία της γνώσης και η δημιουργικότητα.

Με άλλα λόγια, οι συνεργατικοί χώροι καταλαμβάνουν συνήθως ένα κτίριο και μέσω μηνιαίου ή εβδομαδιαίου (ή και καθημερινού) μισθώματος προσφέρουν κοινόχρηστο (hot desk) ή ιδιωτικό χώρο εργασίας και διάφορες συμπληρωματικές προς αυτό εξυπηρετήσεις, όπως ταχύτατες συνδέσεις διαδικτύου, αίθουσες συνεδριάσεων, αλλά και χώρους εστίασης με καφέ και σνακ. Μερικοί χώροι προσφέρουν και άλλες υπηρεσίες όπως 3D εκτυπωτές, scanners, υπηρεσίες tele-conference κ.λπ. Ακόμη, οι περισσότεροι συνεργατικοί χώροι διοργανώνουν κοινωνικές και επαγγελματικές εκδηλώσεις αλλά και σεμινάρια ανάπτυξης δεξιοτήτων (π.χ. σε νέες τεχνολογίες). Πέρα από την απλή ενοικίαση ενός γραφείου και υπηρεσιών γρήγορου ίντερνετ, πρόκειται κυρίως για χώρους όπου ανεξάρτητοι επαγγελματίες διαβιούν την καθημερινότητα μαζί με άλλους επαγγελματίες που ενδεχομένως εργάζονται στον ίδιο κλάδο, γεγονός που έχει τεράστιες επιπτώσεις στη φύση της εργασίας τους, στην ενδυνάμωση των επαγγελματικών τους δικτύων και στη συνάφεια των κοινωνικών σχέσεων εντός των επαγγελματικών τους δικτύων (Gandini 2015).

Ένα σημαντικό συστατικό των συνεργατικών χώρων είναι η ανάπτυξη της αίσθησης της κοινότητας μεταξύ των χρηστών των χώρων. Οι κοινότητες που δημιουργούνται βοηθούν στην ενεργοποίηση επαγγελματικών δικτύων αλλά και κοινωνικών δικτύων και είναι βασικό στοιχείο της ανάπτυξης σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ των χρηστών.

Η αλματώδης ανάπτυξη και ο πολλαπλασιασμός των συνεργατικών χώρων στις μέρες μας οδηγεί στη αποκρυστάλλωση δύο συγκεκριμένων τάσεων. Από τη μία πλευρά υφίσταται μία διαρκής εμπορευματοποίηση της συνεργατικής εργασίας, αφού πλέον υπάρχουν στην αγορά «μεγάλοι παίχτες» (Regus, Wework, Workspace Group, The Office Group). Η Regus έχει πλέον 3000 συνεργατικούς χώρους σε 900 πόλεις, κυρίως coworking spaces, τα οποία χρησιμοποιούνται από 2,5 εκ. εργαζομένους. Επιπρόσθετα, δημόσιοι οργανισμοί, κυρίως πανεπιστήμια, αλλά και ιδιωτικοί φορείς αναπτύσσουν θερμοκοιτίδες νεοφυών επιχειρήσεων και επιταχυντές για νέους επιχειρηματίες ως μέρος ανοικτών στρατηγικών καινοτομίας (Dovey et al. 2016; Fern 2014; NLA 2016). Από την άλλη πλευρά παρατηρείται μία διαρκώς αυξανόμενη τάση συγκεκριμένων πρωτοβουλιών που έχουν προσανατολισμό από κάτω προς τα πάνω (με bottom up διαδικασίες) και σχετίζονται κυρίως με μικρότερους χώρους coworking που απασχολούν ως επί το πλείστον αυτοαπασχολούμενους και ελεύθερους επαγγελματίες. Οι χώροι αυτοί συνήθως καθοδηγούνται από την ιδέα της ύπαρξης κοινών πόρων που είναι σε θέση να παρέχουν αμοιβαία υποστήριξη, συναντήσεις, δικτυώσεις, ανταλλαγές καθώς και εναλλακτικές που βασίζονται στην αξιοποίηση των κοινών, οι οποίες ενσωματώνονται συνήθως σε έννοιες της οικονομίας της μεταβιομηχανικής ανάπτυξης (Avdikos and Kalogeresis 2017; GLA 2015; Schmidt, et al.2014).

Παράγοντες ώθησης και πλεονεκτήματα

Οι κύριοι παράγοντες που έδωσαν ώθηση στο φαινόμενο των συνεργατικών χώρων είναι η αυξανόμενη επισφάλεια των αυτό-απασχολούμενων και οι ραγδαίοι ρυθμοί αύξησης του αριθμού αυτών. Άλλοι παράγοντες είναι η έλλειψη γραφειακών χώρων και η παράλληλη αύξηση των ενοικίων για γραφειακούς χώρους στις παγκόσμιες μητροπόλεις (πχ. Λονδίνο, Νέα Υόρκη, Βερολίνο, Παρίσι κ.λπ.), όπως και η άνοδος του αριθμού των νεοφυών επιχειρήσεων (start-ups³) κύρια σε οικονομικούς τομείς έντασης γνώσης.

Στις ΗΠΑ, το 2018 υπολογίζεται ότι εργάζονται ως ελεύθεροι επαγγελματίες περίπου το 43% των συνολικών εργαζομένων, που αντιστοιχεί σε 57,3 εκ. άτομα, ενώ ο αριθμός αυτός υπολογίζεται ότι θα ανέβει στα 86,5 εκ άτομα το 2027 (53%), προσπερνώντας τον αριθμό των μισθωτών εργαζομένων για πρώτη φορά στην

ιστορία της σύγχρονης αμερικάνικης οικονομίας (McCoy, 2018). Στις ΗΠΑ περίπου οι μισοί ελεύθεροι επαγγελματίες το 2027 προβλέπεται να είναι millennials (άτομα που γεννήθηκαν τη δεκαετία 2000–2010). Στην Ευρωπαϊκή Ένωση ο αριθμός των ελεύθερων επαγγελματιών αυξήθηκε κατά 45% από το 2008 μέχρι το 2013 (8,9 εκ. άτομα), κάνοντας αυτήν την κατηγορία εργαζομένων την ταχύτερα αναπτυσσόμενη κατηγορία, ενώ την ίδια χρονική περίοδο «χάθηκαν» περίπου 7 εκ. θέσεις εργασίας μισθωτών στην ΕΕ-27 (Eurostat, 2018).

Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης του 2008/9 στην ουσία αντικαταστάθηκαν οι χαμένες θέσεις μισθωτής εργασίας από την αυτό-απασχόληση, σε πολλά κράτη-μέλη της ΕΕ. Πολλοί επαγγελματίες, ιδιαίτερα εκείνοι που εργάζονται σε τεχνολογικούς και δημιουργικούς τομείς, επέλεξαν το ελεύθερο επάγγελμα από τη μισθωτή εργασία. Ένας σημαντικός παράγοντας ώθησης αυτής της μεταβολής είναι η ευελιξία που προσφέρει η τηλε-εργασία. Η νέα τάση της τηλε-εργασίας έδωσε την δυνατότητα στους εργαζομένους να επαναπροσδιορίσουν τα όρια μεταξύ της μισθωτής εργασίας και του ελεύθερου επαγγέλματος⁴. Έτσι, πολλοί εργαζόμενοι πλέον επιλέγουν την αυτονομία του ελεύθερου επαγγέλματος (αυτόνομοι εργαζόμενοι), αντί της μισθωτής εργασίας. Μερικές φορές η αυτονομία του ελεύθερου επαγγέλματος είναι μια απόφαση που λαμβάνεται σε μια πράξη αυτοδιάθεσης και ως συνειδητή απόρριψη της ρουτίνας της μισθωτής εργασίας (de Peuter, 2011, Hardt και Negri, 2000, Lorey, 2006, Lazzarato, 1996). Ενώ, σύμφωνα με την O'Connor (2007) η έννοια του αυτόνομου εργαζομένου που «δουλεύει για τον εαυτό του» είναι μέρος μιας ευρύτερης πολιτισμικής αλλαγής στην έννοια της εργασίας μακριά από την καθημερινή εργασιακή ρουτίνα. Από την άλλη πλευρά, η νέα τάση αυτονόμησης του εργαζομένου και απόρριψης της μισθωτής εργασίας, συνέφερε πολύ περισσότερο τις εταιρίες, για τις οποίες, πλέον είναι λιγότερο κοστοφόρο, να αναθέτουν εργασίες έντασης γνώσης και τεχνολογίας σε τρίτους, παρά να τις «κρατούν» μέσα στις ίδιες τις εταιρίες (in-house production),

4 Χαρακτηριστικό και επίκαιρο παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί η απότομη, σχεδόν βίαιη, εμφάνιση της ανάγκης για τηλε-εργασία, που αφορά μεγάλη μερίδα του εργατικού δυναμικού, τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, ως απόρροια των μέτρων που ελήφθησαν από τις εθνικές κυβερνήσεις στο πλαίσιο της προσπάθειας αντιμετώπισης της πανδημίας του κορωνοϊού Covid 19. Αν και ακραία συνθήκη, είναι σε θέση να τεκμηριώσει το πόσο αναγκαία και σημαντική είναι η εκ του σύνεγγυς επικοινωνία και κατ' επέκταση αλληλεπίδραση σε επαγγελματικό και κοινωνικό επίπεδο. Μένει λοιπόν να αποδειχθεί στο μέλλον το κατά πόσο οι χώροι συνεργατικής εργασίας θα μπορέσουν να ανταποκριθούν στην απαίτηση αυτή, από τη στιγμή που είναι σίγουρο ότι την υγειονομική κρίση θα ακολουθήσει η οικονομική, κατά την οποία θα χαθούν, αν δεν έχει ήδη συμβεί, πολλές θέσεις μισθωτής εργασίας. Ενώ παράλληλα, οι εργαζόμενοι που θα στραφούν αναγκαστικά προς το ελεύθερο επάγγελμα θα επιδιώκουν, λόγω της απομόνωσης, την εξασφάλιση συνθηκών ουσιαστικής επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης σε μεγαλύτερο ενδεχομένως βαθμό από ότι στο παρελθόν.

καθώς το μη μισθολογικό κόστος της εργασίας βαραίνει πλέον τους αυτόνομους εργαζομένους-υπεργολάβους. Πέρα όμως από το μη μισθολογικό κόστος εργασίας (κύρια τις ασφαλιστικές εισφορές), οι αυτόνομοι εργαζόμενοι καλούνται πλέον να επωμιστούν και τα υπόλοιπα κόστη του ελεύθερου επαγγέλματος, όπως οι επενδύσεις για κατάρτιση και περαιτέρω εξειδίκευση (π.χ. σε νέες τεχνολογίες, δεξιότητες προώθησης), οι ασταθείς ροές εισοδημάτων και οι αντίστοιχες διακυμάνσεις της εργασιακής ανασφάλειας, οι άμισθες διακοπές και πολλά άλλα (Αυδίκος, 2017).

Συνεπώς, η μετάβαση από την μισθωτή εργασία στο ελεύθερο επάγγελμα, που κύρια βασίζεται στις εργοληπτικές συμφωνίες (project based work) και αναθέσεις εργασιών από εταιρίες, δεν είναι ομαλή, αφού αυξάνει κατακόρυφα το ρίσκο που πλέον καλείται ο ελεύθερος επαγγελματίας να αναλάβει μόνος/η του/ης. Η αυτονόμηση από την μισθωτή εργασία μπορεί να δίνει ένα αίσθημα ελευθερίας στον εργαζόμενο, την ίδια στιγμή όμως, αναδεικνύει τις επισφαλείς συνθήκες του ελεύθερου επαγγέλματος. Μια ακόμη μορφή κόστους που αναλαμβάνει ο ελεύθερος επαγγελματίας της τηλεεργασίας είναι το αίσθημα μοναχικότητας και απομόνωσης «από τον έξω κόσμο» που δημιουργείται, λόγω της διάβρωσης των ορίων μεταξύ του σπιτιού και του επαγγελματικού βίου (Srinuzzi, 2012, Gurstein, 2001, Kylin & Karlsson, 2008). Η κατ' οίκον εργασία είναι βασικό στοιχείο του ελεύθερου επαγγέλματος και της αυτό-απασχόλησης και ενώ δίνει μια αίσθηση ευελιξίας, απομονώνει τον εργαζόμενο και του αφαιρεί τα οφέλη της κοινωνικής και επαγγελματικής αλληλεπίδρασης που παράγει, υπό συνθήκες, η γεωγραφική εγγύτητα με άλλους εργαζόμενους.

Ως εκ τούτου, οι συνεργατικοί χώροι «ήρθαν» ως απάντηση στην αυξανόμενη επισφάλεια του ελεύθερου επαγγέλματος. Προσφέροντας φτηνές, αλλά ολοκληρωμένες υπηρεσίες στους ελεύθερους επαγγελματίες, λειτούργησαν πολλές φορές ως δίκτυ ασφαλείας στην αυξανόμενη επισφάλεια των τελευταίων ετών. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί εκ νέου η σύνδεση που υπάρχει μεταξύ της εμφάνισης αφενός των συνεργατικών χώρων και αφετέρου της εμφάνισης της λεγόμενης «δημιουργικής τάξης/creative class», η οποία απαρτίζεται από μία πολύ ευρεία γκάμα επαγγελματιών που εμφανίζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, όπως η υψηλή εξειδίκευση σε τομείς της δημιουργικής οικονομίας και η εξοικείωση στην επαγγελματική και όχι μόνο χρήση νέων τεχνολογιών (Florida, 2002) και λειτουργούν κυρίως στο πλαίσιο της οικονομίας της γνώσης, η οποία κερδίζει διαρκώς έδαφος στο σύγχρονο οικονομικό περιβάλλον.

Επιπλέον, η αυξητική τάση των ελεύθερων επαγγελματιών αλλά και αυτή των νεοφυών επιχειρήσεων σε τομείς τεχνολογίας των τελευταίων χρόνων αύξησαν τη ζήτηση για γραφειακούς χώρους, με αποτέλεσμα αυτοί στις περισσότερες μεγάλες πόλεις του κόσμου να είναι δυσεύρετοι και με υψηλά μισθώματα. Έτσι, οι συνεργατικοί χώροι αποτέλεσαν μια ακόμη λύση για προσβάσιμους εργασιακούς χώρους, με σχετικά χαμηλό ενοίκιο.

Πέρα από τις παραπάνω «διευκολύνσεις» που προσφέρουν οι συνεργατικοί χώροι στο επίπεδο της εργασιακής επισφάλειας και στην προσιτή προσφορά χώρων, τα πλεονεκτήματα που παράγουν για τους ελεύθερους επαγγελματίες και τις μικρές επιχειρήσεις είναι περισσότερα. Τα πλεονεκτήματα μπορούν να συνοψιστούν παρακάτω:

- Ελαχιστοποίηση των λειτουργικών εξόδων των αυταπασχολούμενων και πολύ μικρών επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν τους χώρους αυτούς έναντι ενός τυπικού εργασιακού χώρου ή/και της κατ'οίκον εργασίας. Επιπλέον, μέσα από τους συνεργατικούς χώρους αυξάνεται η πρόσβαση σε περισσότερους πόρους (υλικοτεχνικούς, αλλά και γνωσιακούς-μαθησιακούς, πχ. νέες γνώσεις και δεξιότητες),
- Αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας,
- Ενδυνάμωση των επαγγελματικών δικτύων, μέσω και αναθέσεων εργασιών μεταξύ των συν-εργαζομένων. Ειδικά, για τους νέους αυταπασχολούμενους, οι συνεργατικοί χώροι προσφέρουν μια πρώτη δεξαμενή εν δυνάμει πελατών και ένα πρώτο επαγγελματικό δίκτυο, μέσα από τα οποία μπορούν να «δοκιμάσουν» νέες ιδέες και διαδικασίες στα πρώτα τους επαγγελματικά βήματα,
- Μέσω των δικτύων που δημιουργούνται και τη χωρική εγγύτητα των συν-εργαζομένων, ενθαρρύνεται η ανταλλαγή γνώσεων και αυξάνονται οι ροές πληροφοριών. Πολλές φορές οι συνεργατικοί χώροι (στην ίδια πόλη ή σε διαφορετικές πόλεις) συνδέονται μεταξύ τους μέσω εκδηλώσεων ή εικονικών δικτύων, ενθαρρύνοντας επιπλέον τη συνεργασία και τις ροές πληροφοριών.
- Μείωση της κοινωνικής απομόνωσης των αυτοαπασχολούμενων που εργάζονται κατ'οίκον (το φαινόμενο των lone eagles, Avdikos and Kalogeresis, 2017)
- Μείωση της εργασιακής επισφάλειας

Διάκριση δομών συνεργατικών χώρων

Παρακάτω ακολουθεί μια σύντομη παρουσίαση των διαφόρων συνεργατικών χώρων.

Coworking spaces

Ένα γενικό ορισμό που μπορούμε να δώσουμε μέσω της co-working wiki, είναι πως συνεργατικοί χώροι (co-working spaces) θεωρούνται οι κοινόχρηστοι χώροι εργασίας οι οποίοι χρησιμοποιούνται από διαφορετικές κατηγορίες επαγγελματιών, ελεύθερους επαγγελματίες και μικρές επιχειρήσεις υπό το πρίσμα της έννοιας 'καλύτερα μαζί παρά μόνοι'. Πρακτικά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αποτελούν πλήρεις γραφειακές εγκαταστάσεις με δυνατότητα ευέλικτης ενοικίασης σχεδιασμένες έτσι ώστε να ωθούν στην αλληλεπίδραση και τη συνεργασία μεταξύ των χρηστών. Οι περισσότεροι συνεργατικοί χώροι στον κόσμο είναι χώροι coworking. Στην Αθήνα χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα Cube, Tzaferi 16, Regus Athens και το Comeet στο Ηράκλειο. Πέρα όμως από τα coworking υπάρχουν και άλλοι χώροι με μικρές διαφοροποιήσεις των χαρακτηριστικών τους όπως τα living labs, fab labs, hackerspaces κ.α. που παρουσιάζονται παρακάτω.

Living Labs

Τα Living Labs ή όπως τα αποκαλούμε στα ελληνικά «Ζωντανά/Δυναμικά Εργαστήρια», αποτελούν περιβάλλοντα στα οποία κάθε εξέλιξη σε ένα ευρύ φάσμα ερευνητικών και επιχειρηματικών κλάδων μπορεί να δοκιμαστεί και να εφαρμοστεί από πραγματικούς χρήστες, σε ανοιχτές διαδικασίες καινοτομίας και πειραματισμού που διεξάγονται σε πραγματικό χώρο και χρόνο. Η πρώτη τους εμφάνιση έγινε στο MIT (Massachusetts Institute of Technology), όπου επέτρεψε στους ερευνητές να παρατηρήσουν κατευθείαν την αντίδραση αυτή των χρηστών με την τεχνολογία (Cardevila, 2018). Ως φυσικοί χώροι ή εικονικές πραγματικότητες, στις οποίες οι ενδιαφερόμενοι συνιστούν εταιρικές σχέσεις μεταξύ επιχειρήσεων, δημόσιων φορέων, πανεπιστημίων, ινστιτούτων και επιχειρήσεων με άλλους χρήστες, τους δίνεται η δυνατότητα να συνεργάζονται με σκοπό τη δημιουργία πρωτότυπων ιδεών και τεχνολογιών, αλλά και την αξιολόγηση και τη δοκιμή νέων τεχνολογιών, υπηρεσιών, προϊόντων σε πραγματικό περιβάλλον. Ως εκ τούτου, τα ζωντανά εργαστήρια έχουν τη δυνατότητα να βοηθήσουν τις εταιρείες να εμπορευθούν γρήγορα και να αναβαθμίσουν μια καινοτομία σε μια παγκόσμια αγορά (Westerlund and Leminen, 2011).

Fab Labs (Fabrication laboratories)/ Makerspaces

Τα Fab Labs είναι εργαστήρια, στα οποία έχει ανοιχτή πρόσβαση το κοινό και προσφέρουν ψηφιακά εργαλεία, τεχνολογίες κατασκευής αλλά και ηλεκτρονικά εργαλεία σε οποιονδήποτε (Troxler, 2015). Έχουν ως στόχο την βιομηχανική έρευνα και ανάπτυξη, την διάχυση και διάδοση τεχνολογιών ψηφιακής παραγωγής και κατασκευής, μέσα από την λειτουργική, εκπαιδευτική, τεχνική και μελετητική υποστήριξη. Η ιδέα των Fab Labs δημιουργήθηκε στο κέντρο Bits and Atoms στο MIT (Massachusetts Institute of Technology), όπου το πρώτο εργαστήριο συστάθηκε για τους μαθητές ώστε να αναπτύξουν τις ιδέες/projects τους με την χρήση νέων και πρωτότυπων τεχνολογικά εργαλείων, όπως 3D εκτυπωτές, κοπτικά μηχανήματα με λέιζερ και προγραμματιζόμενες ραπτομηχανές που επιτρέπουν μιας μικρής κλίμακας παραγωγή (Gershenfeld, 2005).

Τα περισσότερα Fab Labs μοιράζονται τα ίδια εργαλεία και μηχανήματα, ώστε αυτά που σχεδιάζονται στο ένα Fab Lab να μπορούν να αναπαραχθούν και στο άλλο. Όλα τα αρχεία οι χρήστες τα αρχειοθετούν και τα μοιράζονται διαδικτυακά μεταξύ τους (Cardevilla, 2018). Σύμφωνα με το Fabacademy, ο αριθμός των Fab labs είναι 1186 (2018) με τα περισσότερα, 160 σε αριθμό, να βρίσκονται στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ενώ πολύ κοντά ακολουθεί η Γαλλία με 154 και η Ιταλία με 134. Στην Ελλάδα λειτουργούν τα Decodefablab, Ludd και Fablabathens.

Hackerspaces

Τα hackerspaces είναι αυτο-οργανωμένοι, ανοιχτοί χώροι και συνήθως μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί, με μια ισχυρή έμφαση στον πειραματισμό, την εξερεύνηση και την ελεύθερη ανταλλαγή γνώσεων (Cardevilla, 2018). Είναι ενεργές κοινότητες ανθρώπων με ιδέες που πηγάζουν από τη φιλοσοφία του Ελεύθερου Λογισμικού, ενώ έχουν παρόμοια φιλοσοφία στη λειτουργία τους με τα Fab labs, στηρίζονται στην επικοινωνία, την συνεργασία με τα άλλα μέλη των χώρων αυτών και επικεντρώνονται όχι μόνο στην ανάπτυξη της κοινότητας αλλά της κοινωνίας γενικότερα. Σύμφωνα με την wiki.hackerspaces.org (2019), ο αριθμός των hackerspaces παγκοσμίως είναι 2324 με τα 1392 να βρίσκονται στη λίστα ως ενεργά και 353 ως προγραμματισμένα να λειτουργήσουν σύντομα. Παράδειγμα στην Ελλάδα αποτελεί το hackerspace.gr

Κολεκτίβες εργασίας

Οι κολεκτίβες εργασίας μοιράζονται πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τους χώρους coworking. Σχηματίζονται από έναν μικρό αριθμό ελεύθερων επαγγελματιών με την ίδια ειδικότητα (όπως για παράδειγμα αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες, σχεδιαστές), αλλά με διαφορετικές δεξιότητες με σκοπό να μοιραστούν τα έξοδα λειτουργίας του εργασιακού τους χώρου και να επωφεληθούν από τα προτερήματα ενός συνεργατικού περιβάλλοντος. (Avdikos and Kalogeresis, 2017). Τα μέλη τους δεν μοιράζονται μόνο τα έξοδα αλλά και γνώσεις, δεξιότητες, εξοπλισμό και κοινωνικές διασυνδέσεις. Μια βασική διαφορά που έχουν με τους άλλους συνεργατικούς χώρους είναι πως τις περισσότερες φορές η εργασία κολλεκτιβοποιείται, διαμοιράζοντας εργασίες μεταξύ των μελών της κολλεκτίβας, ενώ η διοίκηση της κολλεκτίβας γίνεται από όλα τα μέλη της (οριζόντια διοίκηση). Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην Ελλάδα αποτελεί το CAN Studio στη Θεσσαλονίκη.

Θερμοκοιτίδες-Εκκολαπτήρια (Incubators)

Μπορούμε να ορίσουμε την Θερμοκοιτίδα ως έναν οργανισμό, ο οποίος επιταχύνει και συστηματοποιεί τη διαδικασία δημιουργίας επιτυχημένων επιχειρήσεων (Scillitoe & Chakrabarti, 2010), παρέχοντάς τους ευρεία και ολοκληρωμένη υποστήριξη που περιλαμβάνει χώρο για την ανάπτυξή τους, υπηρεσίες και υποδομή επιχειρησιακής στήριξης, καθώς και ευκαιρίες για συνάθροιση (clustering) και δικτύωση.

Κύριος σκοπός τους είναι να διευκολύνουν το ξεκίνημα και την ανάπτυξη νέων καινοτόμων επιχειρήσεων, οι οποίες στη συνέχεια μετακινούνται σε δικούς τους επαγγελματικούς χώρους και τη θέση τους καταλαμβάνουν άλλες νεότερες επιχειρήσεις. Τα εκκολαπτήρια απευθύνονται σε υπό ίδρυση επιχειρήσεις ενώ οι θερμοκοιτίδες σε νεο-ιδρυμένες. Προσφέρουν χρηματοδότηση, καθοδήγηση και δικτύωση, στέγαση, μισθώσεις και γραφειακή υποστήριξη. Οι θερμοκοιτίδες αποτελούν πετυχημένα οικονομικά εργαλεία για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη τόσο σε τοπικό όσο και εθνικό επίπεδο. Σκοπός τους είναι να δημιουργήσουν νέες πετυχημένες επιχειρήσεις, οι οποίες εγκαταλείποντας τον χώρο της θερμοκοιτίδας θα είναι πλήρως αυτοδύναμες οικονομικά και ποιοτικά. Η πρώτη θερμοκοιτίδα ήταν η μετατροπή ενός εγκαταλελειμμένου εργοστασίου της Masson Ferguson, σε κέντρο μικρών επιχειρήσεων, στην Βατανία της Νέας Υόρκης το 1959. Στην Ελλάδα λειτουργεί η θερμοκοιτίδα Egg της Eurobank.

Επιταχυντές (Accelerators)

Οι επιταχυντές επιχειρήσεων λειτουργούν σχεδόν με παρόμοιο τρόπο με τα εκκολαπτήρια μιας και τα δύο προσφέρουν καθοδήγηση και επαγγελματικές συμβουλές, χωρίς βέβαια να έχουν την υποχρέωση να φιλοξενούν τις νέες επιχειρήσεις. Οι επιταχυντές αποτελούν προγράμματα μερικών μηνών, που βασικός τους στόχος είναι η υποστήριξη των νέων επαγγελματιών ώστε να προωθήσουν τα προϊόντα και τις υπηρεσίες τους στην αγορά αλλά και η χρηματοδότηση τους στα πρώιμα στάδια της ανάπτυξης τους. Η επιλογή των επαγγελματιών είναι ιδιαίτερα αυστηρή μιας και θα πρέπει να πληρούν ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά αλλά και η διάρκεια του προγράμματος είναι σχετικά μικρή με εύρος από 3 έως 12 μήνες. Προγράμματα επιτάχυνσης λειτουργεί στην Ελλάδα η Metavallon.

Δημιουργικοί Κόμβοι (Creative Hubs)

Τα Creative Hubs αποτελούν τόπους εκκόλαψης όπως οι θερμοκοιτίδες αλλά και τόπους δικτύωσης και προώθησης ενός συνόλου επιχειρήσεων με απώτερο σκοπό το οικονομικό και κοινωνικό όφελος. Κύρια οι επιχειρήσεις σε ένα κόμβο προέρχονται από τομείς της δημιουργικής οικονομίας, ενώ δεν αποκλείονται και οι κοινωνικές επιχειρήσεις. Οι κοινωνικές επιχειρήσεις έχουν αρχίσει και παίζουν όλο και πιο σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας αλλά και στην αναζωογόνηση μικρών ή μεγάλων πόλεων. Σε αντίθεση με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις οι κοινωνικές επιχειρήσεις επιλέγουν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε περιοχές με κάποιο κενό στην αγορά και αποφασίζουν να πειραματίζονται και να καινοτομούν υποστηρίζοντας την κοινωνική επιχειρηματικότητα. Βασικά χαρακτηριστικά τους είναι το αίσθημα της κοινότητας, της ισοτιμίας, της ποικιλομορφίας μια και επιλέγονται άτομα από διαφορετικά πεδία και με διαφορετικές γνώσεις προωθώντας την «δημιουργική διαμάχη». Ακόμη, όπως και σε όλους τους συνεργατικούς χώρους διευκολύνεται η συνεργασία μεταξύ των μελών και της δημιουργικότητας τους σε ένα ψηφιακό περιβάλλον, όπου τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τους έχουν δώσει την δυνατότητα να αλληλεπιδρούν. Τα Creative Hubs είναι ένας τόπος όπου συνυπάρχουν ο πολιτισμός, η δημιουργικότητα, η έρευνα και η ανάπτυξη, η εκπαίδευση και η μάθηση και τέλος η διασκέδαση με απώτερο σκοπό την ανάπτυξη της κοινότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα δημιουργικού κόμβου στην Αθήνα αποτελεί το Ρομάντζο.

Διαχρονική εξέλιξη των συνεργατικών χώρων

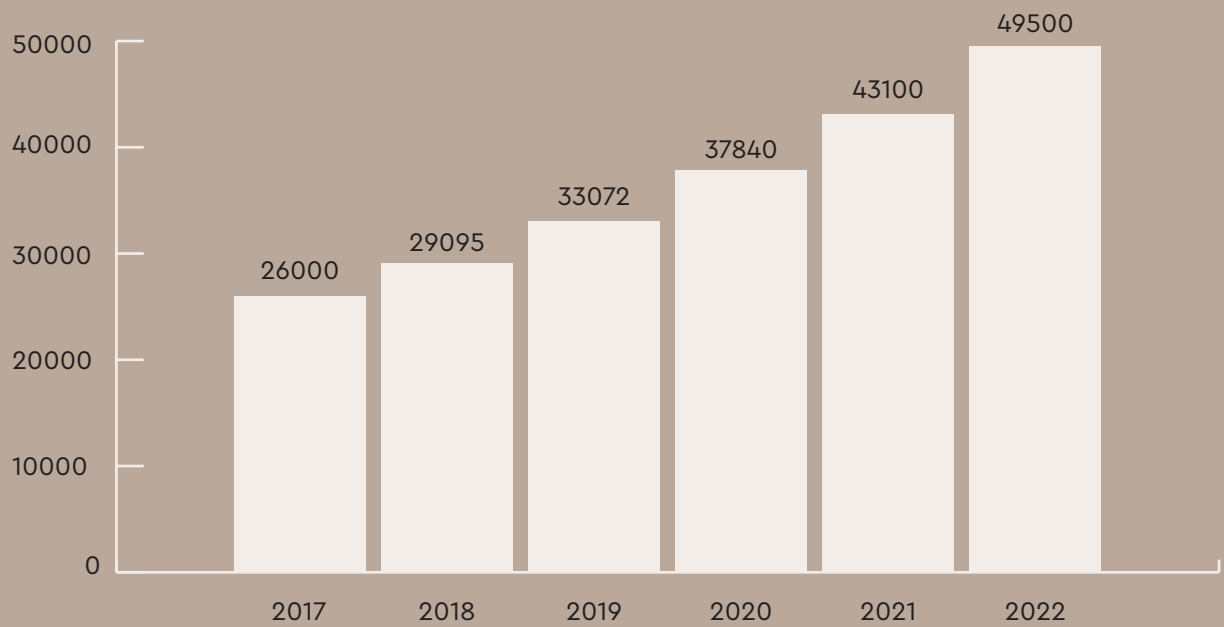
Τα παρακάτω γραφήματα δείχνουν την εξέλιξη του αριθμού των συνεργατικών χώρων και του αριθμού των εργαζομένων που χρησιμοποιούν τους χώρους αυτούς. Είναι εμφανές ότι η εξάπλωση των συνεργατικών χώρων είναι ραγδαία σε όλο τον κόσμο, ενώ το 2022 υπολογίζεται ότι θα υπάρχουν περίπου 50.000 συνεργατικοί χώροι σε ολόκληρο τον κόσμο, περίπου διπλάσιοι από αυτούς που υπήρχαν το 2017. Με την ίδια ένταση αυξάνεται και ο αριθμός των χρηστών που εργάζονται εκεί, αφού αυτός θα φτάσει τα 5,1 εκ άτομα (2022, ergonomictrends.com). Στην Ελλάδα στις αρχές του 2020 λειτουργούν περίπου 60 τέτοιοι χώροι, με την πλειονότητά τους να είναι χώροι coworking. Στην Αττική είναι εγκατεστημένοι οι 50 από αυτούς, ενώ συνεργατικοί χώροι υπάρχουν στην Θεσσαλονίκη, στο Ηράκλειο, στην Πάτρα και στη Λευκάδα.

Η μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα για τους χρήστες των συνεργατικών χώρων είναι αυτή των 25-29, ακολουθούμενη από αυτήν των 30 έως 34 χρονών. Έρευνες προβλέπουν μια δραματική αύξηση στους ηλικιωμένους και στους άνω των 35 χρονών τα επόμενα χρόνια. Όπως είναι αναμενόμενο, οι ελεύθεροι επαγγελματίες εξακολουθούν να αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος των χρηστών των συνεργατικών χώρων στο 41% των συνολικών χρηστών, ενώ το 82% των χρηστών είναι πανεπιστημιακής μόρφωσης. Άλλες στατιστικές δείχνουν ότι 51% των χρηστών διευκολύνθηκαν να βρουν νέους πελάτες και επαγγελματικές ευκαιρίες μέσα από τον συνεργατικό χώρο που έχουν επιλέξει, ενώ αξιοσημείωτο είναι ότι 69% αυτών έχουν αναπτύξει νέες δεξιότητες (ergonomictrends.com).

Επιπτώσεις στην επιχειρηματικότητα και στην καινοτομία

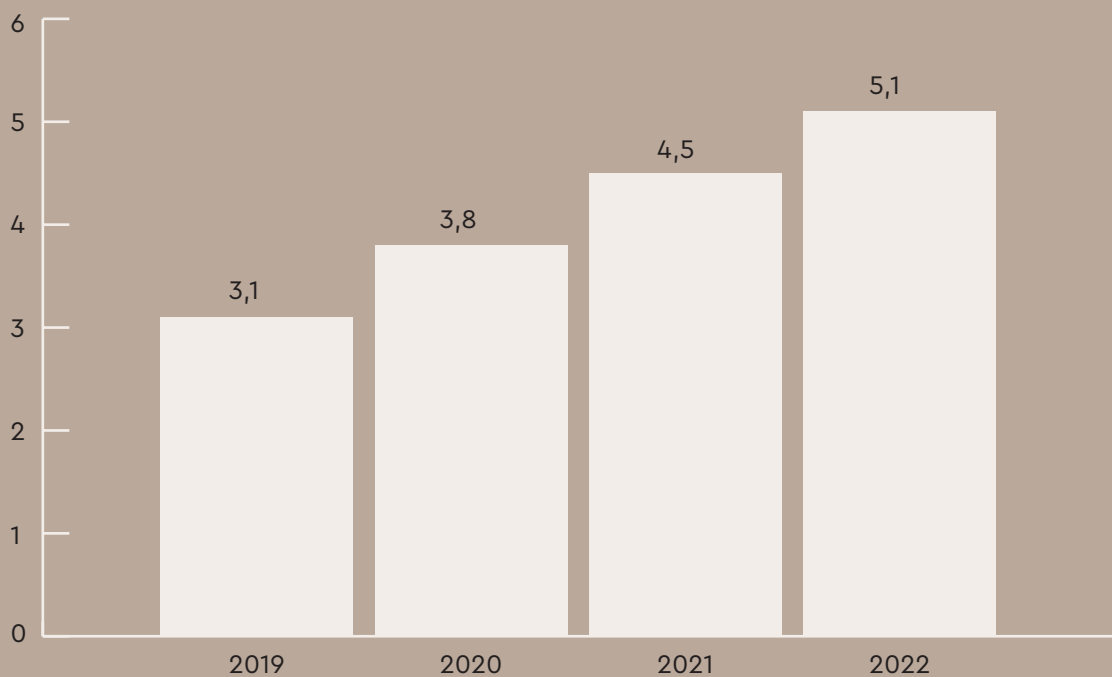
Οι συνεργατικοί χώροι συμβάλλουν τόσο στην ανάπτυξη καινοτομιών, όσο και στην ενδυνάμωση της επιχειρηματικότητας. Μέσα από την γεωγραφική εγγύτητα και την συνεχή αλληλεπίδραση των χρηστών τους, δημιουργούνται συνθήκες για νέες παραγωγικές διαδικασίες και νέα καινοτόμα προϊόντα. Επιπλέον, μέσα στους συνεργατικούς χώρους αναπτύσσεται το επιχειρείν, μέσα από το δίπολο της ανταγωνιστικότητας και της συνεργατικότητας.

Γράφημα 1. Αριθμός συνεργατικών χώρων στον κόσμο

Πηγή: deskmag.com

Γράφημα 2. Αριθμός χρηστών συνεργατικών χώρων (σε εκ. άτομα)

Πηγή: ergonomictrends.com

Μια έρευνα που διενήργησε το Ινστιτούτο Έρευνας σε Ζητήματα Δημόσιας Πολιτικής (IPPR, 2016) της Αγγλίας και η οποία επικεντρώθηκε στην προσπάθεια αποτίμησης του αντίκτυπου και της προστιθέμενης αξίας από τη λειτουργία συνεργατικών χώρων για τις μικρές επιχειρήσεις και την καλλιτεχνική κοινότητα στη μητροπολιτική περιοχή του Λονδίνου εντόπισε τέσσερις βασικές κατηγορίες επιπτώσεων μέσω της λειτουργίας των συνεργατικών χώρων, που συνοψίζονται στα εξής:

- Στις διαδικασίες οικονομικής ανάπτυξης μέσω της στήριξης των επιχειρήσεων στα πρώτα στάδια δραστηριοποίησής τους και της στήριξης των ελεύθερων επαγγελματιών και αυτό-απασχολούμενων. Έτσι, βλέπουμε ότι οι συνεργατικοί χώροι αυξάνουν την παραγωγικότητα των χρηστών τους, δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας και αυξάνουν την κατανάλωση στις περιοχές των πόλεων που δραστηριοποιούνται.
- Στην αναπαραγωγή χώρων μέσω της επαναδραστηριοποίησής τους, προσδίδοντας νέες ταυτότητες σε κάθε περιοχή παρέμβασης, αφού χώροι που βρίσκονται σε αδράνεια και εγκατάλειψη για πολλά χρόνια, ανακαινίζονται και επαναχρησιμοποιούνται ως συνεργατικοί χώροι, είτε μέσα από δημόσιες παρεμβάσεις, είτε από ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Έτσι ενισχύουν διαδικασίες αστικής αναγέννησης και συμβάλουν στην αλλαγή της εικόνας μιας περιοχής.
- Στη συμβολή στη διατήρηση του πολιτιστικού κεφαλαίου κάθε περιοχής στην οποία δραστηριοποιούνται μέσω της προσέλκυσης καλλιτεχνών και δημιουργικών εργαζομένων και
- Στην αντιμετώπιση προβλημάτων και δυσκολιών μέσω της στήριξης σε κοινωνικές οργανώσεις και την παροχή εργασίας και ευκαιριών εκπαίδευσης στον τοπικό πληθυσμό. Επιπροσθέτως, οι συνεργατικοί χώροι φαίνεται ότι ενισχύουν τις διαδικασίες κοινωνικής καινοτομίας⁵, αφού πολλές φορές δράσεις που διοργανώνουν οι συνεργατικοί χώροι έχουν στόχο την κάλυψη κοινωνικών αναγκών (π.χ. βοήθεια σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες όπως οι μετανάστες) της ευρύτερης γειτονιάς τους.

5 Κοινωνική καινοτομία ονομάζεται μία νέα λύση σε ένα κοινωνικό πρόβλημα, που είναι πιο αποδοτική, πιο αποτελεσματική, πιο βιώσιμη σε σχέση με τις υπάρχουσες λύσεις και η αξία που δημιουργείται αφορά κυρίως στην κοινωνία, ως σύνολο, παρά στα επιμέρους άτομα.

Καλές πρακτικές

Υπάρχουν πολλοί επιτυχημένοι συνεργατικοί χώροι ανά τον κόσμο, από τους οποίους μπορεί κάποιος να αντλήσει στοιχεία των καλών πρακτικών τους. Για παράδειγμα, η αλυσίδα των Impact Hub, αποτελεί ένα παγκόσμιο δίκτυο συνεργατικών χώρων που επικεντρώνεται στην οικοδόμηση κοινοτήτων, ενώ μεγάλο μέρος των χρηστών του δικτύου εργάζονται στην κοινωνική οικονομία (κοινωνικοί επιχειρηματίες). Ξεκίνησε το 2005 στο Λονδίνο, ενώ σήμερα διαθέτει περισσότερες από 100 κοινότητες με 16.500 επιχειρηματίες και ελεύθερους επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται σε περισσότερες από 55 χώρες στις πέντε ηπείρους. Το Impact Hub είναι μία από τις μεγαλύτερες εργασιακές κοινότητες στον κόσμο και ένα διεθνές δίκτυο τοπικά συνδεδεμένων ανεξάρτητων κοινοτικών κέντρων για την κοινωνική οικονομία και καινοτομία. Από την κοινωνική ένταξη, το περιβάλλον και το δίκαιο εμπόριο, το Impact Hub συνδέει εξειδικευμένους επαγγελματίες, δημιουργώντας ένα διαπολιτισμικό δίκτυο δυνατού κοινωνικού αντικτύπου. Όπως αναφέρεται στο δικτυακό τόπο του Impact Hub Athens: «Η εταιρεία χτίζει οικοσυστήματα για την προώθηση της συνεργασίας και της επιχειρηματικής καινοτομίας γύρω από τους Στόχους της Παγκόσμιας Αειφόρου Ανάπτυξης χρησιμοποιώντας τόσο τοπικούς εταίρους όσο και συμμαχικά δίκτυα».

Νέες τάσεις

Τα τελευταία χρόνια, πέρα από τους έντονους ρυθμούς ανάπτυξης των συνεργατικών χώρων όπως προαναφέρθηκε, αναπτύσσονται νέες τάσεις στην αγορά των συνεργατικών χώρων. Η πρώτη τάση είναι η αύξηση των συνεργατικών χώρων που εστιάζουν στις start-up επιχειρήσεις και η παράλληλη μείωση των συνεργατικών χώρων που απευθύνονται σε αυτό-απασχολούμενους (Deskmag, 2019). Όλο και περισσότεροι συνεργατικοί χώροι απευθύνονται σε start-ups, διαμορφώνοντας ειδικά χώρους για αυτές, εις βάρος των αυτό-απασχολούμενων, ενώ εισάγουν περισσότερες εβδομαδιαίες εκδηλώσεις και εργαστήρια που απευθύνονται σε start-ups, όπως pitching events⁶ και εκδηλώσεις για τη σύζευξη νεοφυών επιχειρήσεων και επιχειρηματικών αγγέλων/επιχειρηματικών κεφαλαίων υψηλού κινδύνου (business angels and venture capital).

⁶ Συναντήσεις στις οποίες επιλεγμένες ομάδες νεοσύστατων επιχειρήσεων κάνουν παρουσιάσεις των καινοτόμων ιδεών του σε ακροατήριο, συχνά με μια ομάδα κριτών.

Μια άλλη τάση είναι η υιοθέτηση συνεργατικών χώρων στις εγκαταστάσεις μεγάλων επιχειρήσεων. Η BMW, η Mini, η Verizon και η IBM είναι μερικά παραδείγματα μεγάλων εταιριών που δοκιμάζουν τις πρακτικές των συνεργατικών χώρων δημιουργώντας τέτοιους χώρους στις δικές τους εγκαταστάσεις, ενώ η Microsoft, η Bacardi, η Dell, η HSBC και η Google δίνουν την δυνατότητα σε εργαζομένους τους να εργάζονται μερικές ημέρες κάθε μήνα σε συνεργατικούς χώρους. Ένας από τους λόγους για αυτήν την επιλογή είναι η δημιουργία ευέλικτων συνθηκών εργασίας, ενώ ο κυριότερος λόγος είναι η εύρεση νέων ιδεών και ταλέντων μέσα σε συνεργατικούς χώρους. Οι εργαζόμενοι των μεγάλων εταιριών λειτουργούν ως scouts στους συνεργατικούς χώρους, αναζητώντας νέες καινοτόμες ιδέες στα πεδία των start-up και ταλαντούχους εργαζομένους, στους οποίους μπορούν να αναθέτουν εργασίες ή να δοκιμάζουν νέες ιδέες μαζί τους. Αυτές οι δύο τάσεις έχουν μερικές σημαντικές επιπτώσεις στους συνεργατικούς χώρους και στις πόλεις. Από τη μια, η εξάπλωση των χώρων στα μεγάλα αστικά κέντρα, και δη στο κέντρο των μεγάλων πόλεων, δημιουργεί περαιτέρω πιέσεις στην αγορά και ενοικίαση επαγγελματικών χώρων, αυξάνοντας τις τιμές. Η Regus και η WeWork, οι δύο μεγαλύτερες εταιρίες στους συνεργατικούς χώρους, κατέχουν πλέον το 5% των επαγγελματικών ακινήτων στο Λονδίνο. Από την άλλη, η αύξηση των τιμών των επαγγελματικών ακινήτων στα κέντρα των μεγάλων πόλεων, ωθεί τους μικρότερους συνεργατικούς χώρους εκτός κέντρου, προς τα αστικά προάστια, λόγω των χαμηλότερων ενοικίων εκεί.

Μια επιπλέον τάση στην αγορά των συνεργατικών χώρων στην Ευρώπη και στην Αμερική είναι η εξάπλωσή τους πέρα από τα αστικά κέντρα, προς μικρότερες και μεσαίου μεγέθους πόλεις. Πλέον μπορεί να βρει κανείς συνεργατικούς χώρους ακόμα και σε απομακρυσμένα χωριά της Κεντρικής Ευρώπης. Υπολογίζεται ότι περίπου 800-1000 συνεργατικοί χώροι λειτουργούν το 2020 σε πόλεις με πληθυσμό κάτω από 1.000.000 κατοίκους στην ΕΕ. Τα συνεργατικά εγχειρήματα στις μικρότερες πόλεις και στον αγροτικό χώρο παρουσιάζουν διαφορετικές λειτουργίες, ενώ φαίνεται πως διαφορετική είναι και η σύνθεση των χρηστών τους. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 77 συνεργατικών χώρων της ΕΕ σε μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις βρέθηκε ότι ο μέσος όρος ηλικίας των χρηστών είναι τα 35-39 έτη, περίπου 10 έτη μεγαλύτερος από την κυρίαρχη ηλικιακή ομάδα των 25-29 (Avdikos et al, αδημοσίευτο). Η ίδια έρευνα έδειξε ότι η κύρια ομάδα των χρηστών είναι οι αυτό-απασχολούμενοι, ενώ υπάρχουν πολλοί χρήστες που εργάζονται εξ αποστάσεως (remote workers) ή είναι ψηφιακοί νομάδες (digital nomads) και χρησιμοποιούν τους συνεργατικούς χώρους ως τον κύριο εργασιακό τους χώρο. Ακόμη, στην ίδια έρευνα οι λειτουργίες των χώρων

δεν μένουν μόνο στην παροχή εργασιακού χώρου, αλλά επεκτείνονται στην παροχή σεμιναρίων και παροχή χώρων για συναντήσεις, ενώ μερικοί λειτουργούν και ως κέντρα για τοπικές κοινότητες και ομάδες κοινωνικής οικονομίας, λειτουργώντας ως κοινωνικές υποδομές (social infrastructures, Klinenberg, 2018). Έτσι, οι λειτουργίες των συνεργατικών χώρων μακριά από τα μεγάλα αστικά κέντρα διαμορφώνουν ένα νέο τοπίο συνεργατικότητας που απαντά στις δικές τους τοπικές ανάγκες και εδράζεται στην απουσία οικονομικών αστικοποίησης και εντοπιότητας που συνήθως εμφανίζονται στις πολύ μεγάλες πόλεις. Στην Ελλάδα η συγκεκριμένη τάση κάνει δειλά την εμφάνισή της με συνεργατικούς χώρους στην Πάτρα, στο Ηράκλειο, στη Λευκάδα και στα Γιάννενα.

Προτάσεις πολιτικής για την υποστήριξη σχετικών πρωτοβουλιών

Δεν είναι ριψοκίνδυνο να ισχυριστούμε ότι το «κύμα» των συνεργατικών χώρων μπορεί να αποτελέσει ότι και το «κύμα» των clusters τη δεκαετία 1995–2005. Τότε μέσω κοινοτικών και κρατικών ενισχύσεων πολλών εκατομμυρίων ευρώ, δημιουργήθηκε σε κάθε ελληνική Περιφέρεια τουλάχιστον μια υποδομή επιχειρηματικών συστάδων, των οποίων η μοίρα είναι γνωστή. Η διαφορά των δύο παρεμβάσεων είναι ότι, αφενός η ενίσχυση των συνεργατικών χώρων δεν απαιτεί πολλά κονδύλια, αφού το κόστος δημιουργίας ενός συνεργατικού χώρου κυμαίνεται από 50.000- 150.000 ευρώ, αφετέρου οι επιπτώσεις από την λειτουργία του φαίνονται άμεσα στον τοπικό παραγωγικό ιστό, ιδιαίτερα σε μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις. Οι συνεργατικοί χώροι σε μικρές πόλεις μπορούν να καλύψουν τις καθημερινές ανάγκες σε γραφειακό χώρο και εξοπλισμό πολλών αυτοαπασχολούμενων και πολύ μικρών επιχειρήσεων που λειτουργούν από το σπίτι, ενώ μπορούν να αναδειχθούν σε τόπους συνεργασίας της τοπικής οικονομίας, δημιουργώντας πολλαπλασιαστικά οφέλη. Μερικές προτάσεις για την υποστήριξη τέτοιων εγχειρημάτων είναι οι παρακάτω:

- Θα πρέπει καταρχάς να αναγνωρίσουμε την οικονομική και κοινωνική ποικιλομορφία των συνεργατικών χώρων, αφού αυτό που τους χαρακτηρίζει είναι η «συνύπαρξη, μέσα τους, διαφόρων, ετερογενών και δυνητικά αντικρουόμενων οικονομικών μορφών, σχέσεων και πρακτικών» (Vidaillet & Bousalham, 2018). Η χάραξη πολιτικής πρέπει να προσαρμοστεί στην ετερογένεια και την ποικιλομορφία των συνεργατικών χώρων και να αναπτύξει διαφορετικά φάσματα πολιτικής πάνω στις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε τύπου.

- Ανάπτυξη προγραμμάτων ενίσχυσης συνεργατικών χώρων: Με τα αυξανόμενα ενοίκια στις κεντρικές περιοχές των πόλεων υπάρχει σαφής ανάγκη να προστατευθούν οι συνεργατικοί χώροι, που απευθύνονται σε ελεύθερους επαγγελματίες και πολύ μικρές επιχειρήσεις, από τον εκτοπισμό (Ferm, 2016). Οι πολιτικές θα πρέπει να διευκολύνουν την παροχή εγκαταστάσεων για συνεργατικούς χώρους αγοράς (Avdikos and Merkel, 2019).
- Ανάπτυξη προγραμμάτων ενίσχυσης δεξιοτήτων και δικτύσεων: Οι πολιτικές θα πρέπει να στοχεύουν στις υπηρεσίες ανάπτυξης δεξιοτήτων που προσφέρουν οι συνεργατικοί χώροι και στις ευρύτερες ευκαιρίες δικτύωσης μεταξύ των χρηστών των συνεργατικών χώρων σε διαφορετικές πόλεις.
- Διεύρυνση της έννοιας της καινοτομίας στην οικονομική ανάπτυξη: Εκτός από την καινοτομία προϊόντων και επιχειρήσεων, η κοινωνική καινοτομία μπορεί επίσης να εμφανιστεί μέσα και έξω από τους συνεργατικούς χώρους. Συνεπώς, χρειάζεται μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση, όπου οι συνεργατικοί χώροι μπορούν να καταστούν κοινωνικές υποδομές και κοινοτικές πλατφόρμες, διαδραματίζοντας ξεχωριστό κοινωνικό ρόλο στις πόλεις και τις αγροτικές περιοχές. Προσφέροντας ευρύτερες κοινωνικές υπηρεσίες μπορεί να συντελέσουν στην διατήρηση και ανάπτυξη του κοινωνικού ιστού στις αγροτικές περιοχές. Ο ρόλος τους ως κοινωνικοί και οικονομικοί κόμβοι των τοπικών κοινοτήτων μπορεί να αποτελέσει τη βάση για μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση των δυνατοτήτων ανάπτυξης της υπαίθρου που συνδυάζει την κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη.
- Σύνδεση των πολιτικών για τους συνεργατικούς χώρους με πολιτικές που στοχεύουν στην αστική κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη, καθώς και με πολιτικές που βασίζονται στην τοπικο-κεντρική προσέγγιση (place based approach, βλέπε ΤΑΠΤΟΚ και ΟΧΕ στο ΕΣΠΑ 2014–2020) και αποσκοπούν στην ενίσχυση της αναζωογόνησης των αγροτικών περιοχών και των περιοχών που συρρικνώνονται.

Επίλογος

Ολοκληρώνοντας τη συνοπτική αυτή καταγραφή του πλαισίου δημιουργίας, ανάδυσης και πολλαπλασιασμού των διαφόρων μορφών συνεργατικών χώρων εργασίας, των αναγκών τις οποίες ικανοποιούν, των στόχων που καλούνται να εκπληρώσουν καθώς και των νέων τάσεων που παρατηρούνται, οι οποίες τείνουν να διαμορφώσουν νέα

κοινωνικά, πολιτιστικά, οικονομικά αλλά και θεσμικά περιβάλλοντα, καθίσταται σαφές ότι είναι αναγκαία η σε βάθος μελέτη του αντικειμένου και παράλληλα η προσέγγισή του μέσω ενός διεπιστημονικού «φακού». Μία προσέγγιση, η οποία δε θα περιορισθεί στην προσπάθεια ανάδειξης του πιο αποτελεσματικού μοντέλου συνεργατικού χώρου εργασίας, αλλά που θα διερευνήσει τους λόγους ύπαρξης διαφορετικών τύπων, δίνοντας έμφαση στην καταγραφή τόσο του οικονομικού όσο και του πολιτικού, πολιτιστικού αλλά και κοινωνικού αντίκτυπου από τη λειτουργία τους. Έτσι, θα καταστεί σαφές το κατά πόσο είναι σε θέση στην πραγματικότητα να αντιμετωπίσουν σύγχρονα προβλήματα και να ανταποκριθούν στις σύγχρονες απαιτήσεις κυρίως ενός εργασιακού περιβάλλοντος, το οποίο χαρακτηρίζεται από την έντονη επισφάλεια, την οξεία ανταγωνιστικότητα και τη συνεπαγόμενη διαρκή προσπάθεια για καινοτομία αλλά ταυτόχρονα και από αυξημένες τεχνολογικές δυνατότητες. Ενδεχομένως, η ολιστική μελέτη των συνεργατικών χώρων εργασίας υπό το πρίσμα ενός ολοκληρωμένου οικοσυστήματος που λειτουργεί εντός και παράλληλα με τα υπόλοιπα περιβάλλοντα, να καταφέρει να δώσει πειστικές απαντήσεις στις σύγχρονες ανησυχίες. Τέλος, με βάση τα παραπάνω συμπεράσματα, θα πρέπει οι φορείς εκείνοι που είναι επιφορτισμένοι με τη χάραξη πολιτικής να επενδύσουν έγκαιρα σε κατάλληλα μέτρα, τόσο για να μη χαθεί η αναγνωρισμένη από τη διεθνή βιβλιογραφία και την εμπειρική έρευνα, δυναμική του φαινομένου όσο και για να καταστεί το νέο ρεύμα μία αξιόπιστη και λειτουργική εναλλακτική για αυτό-απασχολούμενους και πολύ μικρές επιχειρήσεις.

Βιβλιογραφία

- Avdikos, V., & Merkel, J. (2019). Supporting open, shared and collaborative workspaces and hubs: recent transformations and policy implications. *Urban Research & Practice*, 1–10.
- Avdikos V. (2015), "Processes of creation and commodification of local collective symbolic capital; a tale of gentrification from Athens", *City Culture and Society*, 6(4). doi: 10.1016/j.ccs.2015.07.003.
- Avdikos V., & Kalogerisis A. (2017). "Socio-economic profile and working conditions of freelancers in co-working spaces and work collectives: Evidence from the design sector in Greece", *Area*, 49(1), 35–42. doi: 10.1111/area.12279.
- Capdevila I. (2018). "Knowing communities and the innovative capacity of cities", *City, Culture and Society*, 13, 8–12. doi:10.1016/j.ccs.2017.05.003.

- De Peuter G. (2011). "Creative Economy and Labor Precarity", *Journal of Communication Inquiry*, 35(4), 417–425. doi: 10.1177/0196859911416362.
- DeskMag. 2019 "Coworking forecast. Available at <http://www.deskmag.com/en/2019-state-of-coworking-spaces-2-million-members-growth-crisis-market-report-survey-study>.
- Dovey J., Lansdowne J., Moreton S., Merkel J. Pratt A. C., & Virani T. E. (2016). "Creative hubs: Understanding the new economy", *The Creative Hubs Report*.
- Ferm J. (2016). "Preventing the Displacement of Small Businesses through Commercial Gentrification: Are Affordable Workspace Policies the Solution?" *Planning Practice & Research* 31 (4): 402–419. doi:10.1080/02697459.2016.1198546.
- Ferm J. (2014). "Delivering affordable workspace: Perspectives of developers and workspace providers in London", *Progress in Planning*, 93, 1–49. doi: 10.1016/j.progress.2013.05.002.
- Florida, R (2002) *The Rise of the Creative Class*, Basic Books, New York.
- Gandini A. (2015). "The Rise of Coworking Spaces: A Literature Review", *Ephemera* 15, no. 1 (2015): 193–205.
- Gershenfeld N. A. (2005). *Fab: the Coming Revolution on Your Desktop – from Personal Computers to Personal Fabrication*. New York, Basic Books.
- GLA. (2015). "London open workspaces". Available at <https://www.london.gov.uk/what-we-do/regeneration/places-work>.
- Gurstein P. (2001), *Wired to the World, Chained to the Home: Telework in Daily Life*, Toronto: UBC Press.
- Hardt M. & Negri A. (2000) *Empire*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- IPPR (2016), Start me up. The value of workspaces for small business, entrepreneurs and artists in London. Institute for Public Policy Research. Retrieved from London: <https://www.london.gov.uk/sites/default/files/valueofworkspace-ippr2016.pdf>.
- Klinenberg E. (2018), *Palaces for the People. How Social Infrastructure Can Help Fight Inequality, Polarization, and the Decline of Civic Life*. New York: Crown.

-
- Kylin C., & Karlsson J. C. (2008). "Re-establishing boundaries in home-based telework", in Warhurst C., Eikhof D. R. & Haunschild A. K. (Eds.), *Work less, live more? Critical analysis of the worklife boundary*, Basingstoke, NY: Palgrave Macmillan, pp. 173–190.
- Lazzarato M. (1996) "Immaterial Labor", in Virno P. & Hardt M. (eds), *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*, pp 133–150.
- Lorey I. (2006) "Governmentality and Self-Precarization: On the Normalization of Cultural Producers", in Rauning G. & Ray G. (eds), *Art and Contemporary Critical Practice: Reinventing Institutional Critique*, pp 187–202.
- NLA. (2016). "WRK/LDN. "Shaping London's future workplaces", London: New London Architecture.
- Schmidt S., Brinks V., & Brinkhoff S. (2014). "Innovation and creativity labs in Berlin organizing temporary spatial configurations for innovations", *Zeitschrift fuer Wirtschaftsgeographie*, 58(1), 232–247. doi: 10.1515/zfw.2014.0016.
- Scillitoe J. L., & Chakrabarti A. K. (2010). "The role of incubator interactions in assisting new ventures", *Technovation*, 30(3), 155–167. doi:10.1016/j.technovation.2009.12.002.
- Spinuzzi C. (2012). "Working Alone Together: Coworking as Emergent Collaborative Activity", *Journal of Business and Technical Communication*, 26(4), 399–441. doi: 10.1177/1050651912444070.
- Troxler P. (2015). "Quelle est la vocation d'un Fab Lab?", in Menichinelli M. (Ed.). *Fab lab : la révolution est en marche*, Paris: Editions Pyramyd, pp. 50–65.
- Vidaillet B., and Bousalham Y. (2018). "Coworking Spaces as Places Where Economic Diversity Can Be Articulated: Towards a Theory of Syntopia." *Organization* 1350508418794003. doi:10.1177/1350508418794003.
- Westerlund M. & Leminen S. (2011). "Managing the challenges of becoming an open innovation company: Experiences from Living Labs", *Technology Innovation Management Review*, pp 19–25.
- Hackerspaces (2019) Available at wiki.hackerspaces.org.
- ΕΣΠΑ 2014–2020, Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς 2014–2020 Available at <https://www.espa.gr/el/Pages/Default.aspx>.

Έτος Ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

imegsevee.gr

Αθήνα

Αριστοτέλους 46, 104 33
210-8846852
info@imegsevee.gr

Θεσσαλονίκη

Κωλέττη 24, 54627
2310-545967, 2310-517843
thessaloniki@imegsevee.gr

Πάτρα

Πανεπιστημίου 170, 264 43
2610-438557
patra@imegsevee.gr

Ηράκλειο

Βασιλείου Πατρικίου 11, 71409
2810-361040, 2810-361080
iraklio@imegsevee.gr

Λάρισα

Καστοριάς 2α, 41335
2410-579876-7
larisa@imegsevee.gr

Ιωάννινα

Σταύρου Νιάρχου 94, 45500
26510-44727
ioannina@imegsevee.gr

Το παρόν ερευνητικό κείμενο εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Υποέργου 1: "Μηχανισμός μελέτης και ανάλυσης οικονομικού περιβάλλοντος λειτουργίας μικρομεσαίων επιχειρήσεων" της Πράξης "Παρεμβάσεις της ΓΣΕΒΕΕ για τη συστηματική παρακολούθηση και πρόγνωση αλλαγών του παραγωγικού και επιχειρηματικού περιβάλλοντος των μικρομεσαίων επιχειρήσεων" με κωδικό ΟΠΣ 5003864, του Επιχειρησιακού Προγράμματος Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία (ΕΠΑΝΕΚ)

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΤΠΑ, ΤΣ & ΕΚΤ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΣΠΑ/ΕΚ

ΕΠΑΝΕΚ 2014-2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

ΕΣΠΑ
2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης